

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2021 – Volume 30, Issue 6, pp. 12–18
<http://doi.org/10.18352/jsi.713>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Madelon Eelderink. (2019) *Handboek Participatief
Actieonderzoek. Samen bouwen aan een betere wereld*,
Amsterdam: SWP. 200 Pagina's. €34,90 ISBN 978 90 8850
946 9 / NUR 741

BOOKS

INGER SMID

Inger Smid (MSc) is werkzaam als onderzoeker bij de onderzoeksgroep Lifelong Learning and Social Intervention aan de Rijksuniversiteit Groningen.

E-mail: inger.smid@rug.nl

PRAKTISCHE HANDVATTEN VOOR PARTICIPATIEF ACTIEONDERZOEK

In het *Handboek Participatief Actieonderzoek* maakt Madelon Eelderink je deelgenoot van haar schat aan ervaringskennis op het gebied van participatief actieonderzoek. Dit boek vol praktische aanknopingspunten komt voort uit een missie om de wereld te verbeteren en menselijk kapitaal optimaal te benutten bij het oplossen van complexe vraagstukken. Het is met recht een handboek te noemen, waarin achtergrond wordt gegeven bij het hoe en waarom van actieonderzoek, aangevuld met een grote hoeveelheid uitgewerkte methoden die in het onderzoeksproces kunnen worden toegepast.

Wat is participatief actieonderzoek (PAO) en hoe pas je dat toe? Op deze vragen krijg je antwoord tijdens het lezen van

dit boek. De wijze waarop het boek is samengesteld, is in lijn met de boodschap die het uitdraagt: namelijk gericht op actie. Het is niet geschreven met als doel daar in stoffige kantoren over te discussiëren, maar het biedt de lezer achtergrondkennis en handvatten en daarmee houvast om zelf tot actie over te gaan. De persoonlijke missie van de auteur klinkt door in de ondertitel *Samen bouwen aan een betere wereld* en komt door het delen van persoonlijke opvattingen en ervaringen op verschillende plekken in het boek terug. Dat biedt inzicht in de waarde die de auteur aan PAO hecht en geeft een beeld bij de toepassingsmogelijkheden ervan.

Uit de inleiding wordt duidelijk hoe een betere wereld bouwen en het inzetten van deze onderzoeksmethodologie met elkaar samen hangen. De onderzoeksmethodologie kan vanuit de visie van de auteur bijdragen aan *capacity building* in diverse contexten en rondom allerlei complexe vraagstukken. Voor zichzelf plaatst ze de onderzoeksbenadering van PAO boven discipline of sector. Het gaat haar erom om via de methodiek "wereldwijd, hele gemeenschappen vanuit zelfredzaamheid, wederzijds respect, eigenaarschap, empowerment en gezonde samenwerkingsconstructies, de complexe problemen van deze tijd aan te laten pakken" (p. 16). Hiermee is Eelderink te plaatsen binnen de emancipatorische traditie van actieonderzoek zoals beschreven door bijvoorbeeld Boog, die actieonderzoek definieert als "een gezamenlijke onderzoekspraktijk van onderzoekers en onderzochten, vanuit de waardenoriëntatie van een direct democratische samenleving die tevens sociaal rechtvaardig en duurzaam is" (Boog & Wagemakers, 2014, p. 15).

PAO IN PERSPECTIEF

Het boek is opgebouwd uit vier delen en start met Deel 1, De Basis. Hier wordt ingegaan op wat actieonderzoek is, volgt een stukje historie en wordt de rol van actieonderzoeker beschreven, met in het bijzonder aandacht voor ethiek en betrouwbaarheid.

PAO wordt neergezet als een systematische, iteratieve benadering van onderzoek waarin mensen gezamenlijk oplossingen ontdekken en actieplannen ontwerpen voor gedeelde vraagstukken. Eelderink bestempelt de historie van PAO als 'een rollercoaster'. Ze start bij de introductie van actieonderzoek door Kurt Lewin in de jaren '40, die als sociaal psycholoog erg geïnteresseerd was in de wisselwerking tussen theorie en praktijk. Waar PAO in de jaren '60 en '70 in steeds meer disciplines en op steeds meer maatschappelijke vraagstukken werd ingezet, kon het in de jaren '80 en '90 juist door die connotatie met 'actie' bij veel overheidsinstanties niet meer op steun rekenen.

BOOKS

In die laatste periode zag men niet zozeer de positieve kracht van actieonderzoek, maar werd het gezien als bedreiging van bestaande praktijken of de gevestigde orde. Ook in de veelal door positivisme gedomineerde academische wereld lag (en soms ligt) de positie van het meer sociaal-constructivistische georiënteerde PAO gevoelig. De opbrengsten van actieonderzoek zijn vanuit die de positivistische benadering bezien te weinig objectief en generaliseerbaar.

Vanuit de academische wereld wordt er de laatste jaren steeds meer gepleit voor trans- en interdisciplinair onderzoek, omdat complexe vraagstukken een onderzoeksaanpak vereisen die over de grenzen van disciplines heen kan stappen. Daarnaast heeft de PAO-beweging zich intensief ingezet om PAO weer op de kaart te zetten. Vandaag de dag is er meer samenwerking tussen verschillende wetenschappelijke disciplines, tussen deze disciplines en maatschappelijke partijen, en wordt PAO als onderzoeksbenadering breder geaccepteerd.

Nadat PAO als aanpak in perspectief is geplaatst, legt Eelderink op geheel eigen wijze uit wat de belangrijke kenmerken van een actieonderzoeker zijn. Dat doet ze aan de hand van zeven zintuigen die je volgens haar als PAO onderzoeker nodig hebt: zien, horen, ruiken, proeven, voelen, proprioceptie en balans. Bij zien en horen heeft eenieder vermoedelijk al snel een beeld. Ruiken, voelen en proeven staan misschien al wat verder van de eerste associaties met onderzoek af. Het gaat bij deze zintuigen om gevoelig zijn voor de omgeving waarin je je bevindt. Eelderink legt dat uit als 'cultuursnuiven', proeven van de belevingswereld van betrokkenen en inlevingsvermogen en betrokkenheid. De laatste twee zintuigen behoeven extra toelichting. Proprioceptie gaat over het vermogen van een organisme om de positie van het eigen lichaam en lichaamsdelen waar te nemen, zowel in het lichaam, als in de ruimte waarin het zich begeeft. Bij actieonderzoek gaat het dan om snappen wat jouw rol in het veld is en bewust zijn van jouw invloed op de dynamiek daar. Balans is het vermogen om in evenwicht te blijven, bij de actieonderzoeker gaat het erom dat je de balans weet te bewaren tussen de krachtenvelden binnen het onderzochte probleem en de context.

Deze lijn van speels omgaan met taal zet de auteur door bij het beschrijven van de basisprincipes van PAO, die uit voorgaande voortkomen. De zintuigen en de afkorting die ontstaat bij het opsommen van de zeven basisprincipes, vormen de naam van haar bedrijf *7Senses*:

- Science and practice merge together
- Engage the community: community-up approach

- No debate but dialogue
- Social learning among and between community members and researchers
- Embrace the strength of a community
- Sustainable solutions and empowerment (p. 28)

PAO vormt volgens Eelderink een brug tussen wetenschap en praktijk, onderzoek en actie. Hoewel ze zowel het belang van actie-opbrengsten als kennis-opbrengsten onderschrijft, benadrukt ze in haar toelichting misschien wel het meest het belang van de maatschappelijke opbrengsten. "Onderzoek is dus de motor van actie en verandering. Dat betekent overigens niet dat je wetenschapper moet zijn om een PAO te kunnen uitvoeren. Je verzamelt op systematische wijze alle perspectieven en informatie om je PAO-hoofdvraag te kunnen beantwoorden en hoe wetenschappelijk je dat aanvielt is aan jezelf, zolang je het doel van maatschappelijke impact voor ogen houdt" (p. 29), aldus Eelderink. Het is daarbij van belang om scherp te hebben wie de belanghebbenden zijn en alle actoren te betrekken vanuit een *community-up approach*. In de communicatie tussen al deze betrokkenen staat dialoog centraal. Dit is, in tegenstelling tot debat, bij uitstek de communicatievorm om de ander te begrijpen, van elkaar te leren en de diversiteit aan perspectieven te gebruiken om tot nieuwe inzichten te komen. Niemand gaat als verliezer naar huis, iedereen heeft iets gewonnen in de vorm van kennis, begrip, ideeën en of concrete acties. Dat kan leiden tot *social learning*. Er is sprake van social learning wanneer er binnen een netwerk door sociale interacties een verandering van begrip is ontstaan bij de betrokkenen, die verder gaat dan het individu en zich situeert binnen bredere sociale eenheden of praktijkgemeenschappen (*communities of practice*). Er kan gedurende alle PAO-fases sprake zijn van social learning, maar dat is veelal het sterkst aan de orde wanneer tussentijdse resultaten worden gedeeld en er gezamenlijk op deze resultaten wordt gereflecteerd. Delen van resultaten is dan ook een belangrijk onderdeel van PAO.

Hoewel er aandacht is voor de problematiek van betrokkenen, is het focussen op de kracht van de gemeenschap een ander belangrijk principe. Door de aandacht te verplaatsen naar wat wél werkt, naar successen, naar waar je meer van wil, ontstaan er nieuwe mogelijkheden. Er wordt dan ook actief gezocht naar de capaciteiten van betrokkenen die bij kunnen dragen aan het oplossen van het probleem. PAO gaat over het creëren van eigenaarschap en vergroot de zelfredzaamheid van een gemeenschap. "Door het co-creëren van context specifieke oplossingen waar een grote groep mensen aan bij kan dragen ontstaat duurzame impact" (p. 31), zo sluit Eelderink haar uiteenzetting van de basisprincipes van PAO af.

PROCESSEN BINNEN PAO

Deel 2 richt zich op het proces van actieonderzoek. PAO bestaat uit verschillende stadia waar actie en reflectie voortdurend onderdeel van uitmaken. Die stadia vormen tezamen de verschillende hoofdstukken van deel 2, aangevuld met een hoofdstuk over rapporteren. Het gaat om de stadia: oriëntatie, systeemexploratie, inzichten delen & oplossing-identificatie, actieplan-co-creatie, formalisatie & overdracht, monitoren en tot slot om evaluatie.

Van een aantal stadia licht ik hier de in het oog springende kenmerken toe. Om te beginnen systeemexploratie; dit stadium heeft als doel begrip te krijgen van de diverse perspectieven van betrokkenen op het vraagstuk en hoe die zich tot elkaar verhouden. Het totaal aan perspectieven vormt het systeem: de gezamenlijke werkelijkheid van de betrokken actoren. Het stadium inzichten delen & oplossing-identificatie vormt een kantelpunt in actieonderzoek. Hier verschuiven de activiteiten van voornamelijk dataverzameling naar voornamelijk co-creatie. Tot slot ga ik kort in op het stadium evaluatie; bij een PAO project worden zowel de uitkomsten van het traject als het proces van PAO geëvalueerd. In eerdere stadia hebben betrokkenen zelf bepaald wat ze willen evalueren. Daarnaast zijn de perspectieven van betrokkenen op wat het proces met hen heeft gedaan minstens zo belangrijk als de projectopbrengsten. Eelderink maakt hier nog een belangrijk punt over de wijze waarop dit soort opbrengsten in te zetten zijn bij verspreiding of opschaling van de ontwikkelde aanpak. Succesvolle opbrengsten en inzichten kunnen benut worden in andere contexten, maar zijn niet kopieerbaar. Implementatie daarvan zal altijd gepaard moeten gaan met een nieuw, al dan niet ingekort, PAO in de nieuwe context, aldus Eelderink. Per stadium worden er handige 'checkpoints' gegeven, die veelal een belangrijk actie of reflectiepunt vormen en het stadium markeren. Na een toelichting op wat ieder stadium inhoudt en wat het op zou moeten leveren, volgen verwijzingen naar de daarop volgende hoofdstukken, waar de stadia verder worden uitgediept. Dat gebeurt in de hoofdstukken 5-12.

PAO IN DE PRAKTIJK

Deel 3, een substantieel onderdeel van het boek, gaat in op onderzoeksmethoden en -instrumenten passend bij de verschillende PAO stadia. Dit vormt het praktische onderdeel van het boek met een zeer uitgebreide selectie methoden, instrumenten en werkvormen. Van de meer gangbare methoden als interviews en observaties tot bijvoorbeeld *village mapping* (het maken van een visuele representatie van een geografisch gebied), *transect walk* (lopend interview) en

methoden voor onder andere prioritering- of besluitvormingsprocessen. Per methode komt niet alleen de aanpak aan bod, maar is er ook aandacht voor de voor- en nadelen van de desbetreffende methode, voor ethische afwegingen en voor praktische zaken zoals zaalopstelling, locatie en uitdagingen die je tijdens het proces tegen zou kunnen komen. Het voert te ver om hier alle methoden toe te lichten, maar met de meer dan 80 pagina's die eraan gewijd zijn, is het veilig te stellen dat eenieder hier vast inspiratie kan vinden.

Het boek eindigt in deel 4 met een drietal casussen om te laten zien hoe PAO in verschillende situaties werd toegepast en tot welke resultaten dat leidde. Dit voert je mee van onderzoek naar de preventie van longontsteking in de sloppenwijken van Kampala (Oeganda), haaienbescherming in het Caribisch gebied, en tot slot naar woongeluk in een galerijflat in samenwerking met een Nederlandse gemeente. Eelderink schetst een realistisch beeld van de situaties en noemt hier ook nog eens nadrukkelijk dat deze casussen niet als blauwdrukken bedoeld zijn. De praktijk kan weerbarstig zijn en het is aan de onderzoeker zelf om keuzes te maken passend bij de eigen context, aldus Eelderink.

WAARDEVOL NASLAGWERK

Al met al is het een laagdrempelig en toegankelijk geschreven boek. Eelderink richt zich geregeld op persoonlijke toon tot de schrijver, met zinnen als "in mijn optiek is..." of "zo ben ik ook op de naam van mijn bedrijf gekomen". Ze deelt persoonlijke ervaringen waarbij ze niet schuwt om ongemak of uitdagingen te delen, terwijl ze er tegelijkertijd zorg voor draagt dat de positieve effecten van een bepaalde aanpak de hoofdboodschap blijven vormen.

De opbouw van het boek is logisch, van het geven van achtergrondinformatie naar het 'hands-on' uitvoeren van PAO. Daarbij plaatst ze PAO ook in een academisch discours en verwijst ze, zij het minimaal, naar bestaande methodologische literatuur. Hier houdt ze het bij een schets op hoofdlijnen. Dat maakt dat het boek misschien niet als hoofdbron op de literatuurlijst van een academisch methodologie-vak past, maar wel ter inspiratie ingebracht zou kunnen worden. De kracht van dit boek ligt in de praktische toepassingen en handvatten die het biedt, zonder dat het een dwingende leidraad wordt.

Het is geen boek om van kaft tot kaft te lezen, maar vooral een praktisch naslagwerk dat steeds weer uit de kast gepakt kan worden. Het geeft achtergrond, basisprincipes en handvatten voor de uitvoering van PAO. Er worden veel opsommingen en uiteenzettingen gegeven. Soms gaan

BOOKS

die gepaard met verwijzingen naar volgende hoofdstukken in het boek, waar een en ander verder wordt uitgediept. Hierdoor vind je als lezer snel je weg door het boek. Er is met recht te spreken van een, zeer praktisch, handboek. Dit maakt dat het boek ook heel toegankelijk is voor de niet-academische lezer of onderzoeker. Kenmerken van de PAO aanpak zijn immers goed te benutten in reguliere praktijken of projecten.

Het interventiegerichte en domein-overstijgende karakter van deze onderzoeksmethodiek sluit aan bij de scope van het *Journal of Social Intervention*. Het begrip 'interventie' kan het beeld oproepen van beproefde aanpakken met voorgeschreven handelingsinstructies, al dan niet beoordeeld en bewaakt door erkende commissies. In het sociale domein past echter een bredere opvatting van dit begrip. Het interventiegerichte karakter dat ik aan het boek en aan PAO toedicht, is meer formatief van aard. Het is erop gericht om vanuit een gemeenschap van betrokkenen, onderzoekend, op maat gemaakte oplossingen te ontwikkelen. In deze optiek zijn interventies in het sociale domein gebaat bij praktijkgericht onderzoek om ze te ontwerpen, ondersteunen en evalueren. PAO heeft de potentie om via interventies sociale vraagstukken, organisatie-innovatie, methodeontwikkeling en de beroepspraktijk en ook het beleid met elkaar te verbinden. Dit boek reikt daar volop ideeën voor aan.

Deze recensie is gebaseerd op de eerste druk van het boek. Afgelopen zomer is een tweede druk verschenen, met een aantal nieuwe hoofdstukken onder andere over PAO in tijden van corona. De herziene versie is bovendien in full colour en verrijkt met nieuwe afbeeldingen.

REFERENTIES

Boog, B., & Wagemakers, A. (2014). Actieonderzoek: mogelijkheden en voorbeelden. In C. Van Dijkum & L. Tavecchio (Eds.), *Praktijkonderzoek in ontwikkeling: Nieuwe inzichten en voorbeelden* (pp. 15–28). Den Haag: Boom Lemma.